Rahmatova Sevara Ilhomovna

Bux Du, Filologiya fakulteti, 1-bosqich magistranti

ADABIYOTDA TABIAT UNSURLARI VA RUHIYAT HAQIDAGI FALSAFIY, DINIY QARASHLARNING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya

Maqolada adabiyotda tabiat unsurlari va ruhiyat o'rtasidagi bog'liqlik falsafiy va diniy qarashlar asosida tahlil qilinadi. Tabiat badiiy asarlarda inson ruhiyati va ma'naviy izlanishlarini ifodalovchi ramz sifatida ko'rsatiladi. Falsafiy qarashlar tabiatni ruhiyat aks-sadosi sifatida yoritadi, diniy qarashlar esa uni ilohiy hikmat manbai sifatida talqin qiladi.

Kalit so'zlar

adabiyot, tabiat unsurlari, ruhiyat, falsafiy qarashlar, diniy qarashlar, badiiy tafakkur, ramz, ma'naviyat.

Kirish. Adabiyot inson qalbi bilan tabiat o'rtasidagi nozik rishtalarni so'z orqali ifodalash san'atidir. Tabiat unsurlari -- osmon, yer, daraxt, suv yoki fasl manzaralari - faqat tashqi manzara emas, balki inson ruhiy kechinmalarini, ichki izlanishlarini va ma'naviy iztirobini aks ettiruvchi vositaga aylanadi. Falsafiy va diniy qarashlar asosida tabiat tasviri yanada chuqur ma'no kasb etadi: falsafa uni ruhiyat aks-sadosi sifatida ko'rsa, din uni ilohiy hikmat va ogohlantirish manbai sifatida talqin qiladi. Shu nuqtayi nazardan adabiyot tabiat va ruhiyat o'rtasidagi uyg'unlikni yorituvchi eng samarali vosita hisoblanadi. Falsafiy nuqtayi nazardan tabiat va inson ruhiyati o'zaro akslanish tamoyiliga asoslanadi. Inson qalbidagi sokinlik, iztirob, umid yoki bo'shliq adabiy asarda ko'pincha tabiat manzaralari orqali ochiladi. Shu sababli sokin manzaralar ichki muvozanatni, notinch tabiat esa ruhiy ziddiyatni ifodalaydi:

" Tun jim, lekin inson yuragi uyg'oq. Har qadamda xayollar va savollar qo'zgaladi, uning yuragi tinchlik topmaydi." Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanida tun obrazi faqat vaqt belgisi emas, balki inson ruhiy holatining ramziy ifodasidir. Asarda tun ko'pincha qahramonning ichki iztirobi, yolg'izligi va jamiyat bilan kelisha olmaslik holatini kuchaytiruvchi vosita sifatida tasvirlanadi. "Tun jim, lekin inson yuragi uyg'oq" degan mazmun asarda bir necha bor turli vaziyatlarda takrorlanib, inson qalbidagi bezovtalik tashqi sokinlik bilan keskin qarama-qarshi qo'yiladi. Cho'lpon tun manzaralari orqali shaxsiy erkinlik, ma'naviy uyg'onish va ijtimoiy zulm o'rtasidagi ziddiyatni falsafiy darajada ochib beradi. Shu jihatdan tun obrazi inson ruhiyatidagi ichki kurashlarni ifodalovchi muhim badiiy vositaga aylanadi. Diniy qarashlarda tabiat insondan mustaqil hodisa emas, balki ilohiy hikmatning tajallisi sifatida anglanadi. Har bir tabiiy unsur Yaratuvchining qudratini eslatadi va insonni tafakkurga chorlaydi. Mumtoz adabiyotda bu fikr ayniqsa chuqur ildiz otgan. Alisher Navoiy tabiatni anglashni ma'naviy yetuklik bilan bog'laydi:

"Har yaproq bir kitobdur, anglag'on o'qur, anlaĝon qalb sohibi haqiqatni topur" (Alisher Navoiy, "Mahbub ul-qulub"). Alisher Navoiy tabiatni anglashni insonning ma'naviy yetukligi bilan chambarchas bog'laydi. Uning nazarida tabiat — ilohiy haqiqatni anglashga olib boruvchi ramziy makondir. "Har yaproq bir kitobdur, anglag'on o'qur" degan fikr orqali Navoiy tabiatni tirik va ma'noli tizim sifatida talqin qiladi. Bu yerda "o'qish" tushunchasi oddiy kuzatish emas, balki tafakkur, qalb va iymon bilan anglashni anglatadi. Navoiy uchun tabiatni tushunish — o'z nafsini, yaratilish mohiyatini va Yaratganning qudratini anglash demakdir. Shu sababli uning asarlarida

tabiat diniy va falsafiy tafakkurni birlashtiruvchi muhim ma’naviy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Navoiy bu bu misralarda o'z fikrini izohlab shunday deydi: Inson qalbi agar pok bo‘lsa, uning so‘zi ham, amali ham pok bo‘lur. Kimki o‘z nafsini tiyib, adolat yo‘lidan chekinmasa, u insonlar orasida aziz bo‘lur. Bunday kishi uchun dunyo ne’matlari maqsad emas, balki sinovdir. U boylik bilan kibrga ketmas, faqirlik bilan xor bo‘lmas. Yaxshi xulq egasi har yerda hurmat topar, yomon xulq esa egasini pastga tortar. Odamlar bilan muomala qilganda muloyimlik va sabr eng oliy fazilat sanalur. Tilga ehtiyot bo‘lmoq — aql belgisi, tilning o‘tkirligi esa ko‘p balolarga sabab bo‘lur. Kimki o‘z tilini tiyolmasa, oxir-oqibat pushaymon bo‘lur. So‘z insonning ko‘zgusi bo‘lib, uning ichki dunyosini oshkor etur.

Ruhiy iztirob va tavba holatlari adabiyotda ko‘pincha tabiat tasviri orqali kuchaytiriladi. Dostoyevskiy qahramonlarining ichki azobi sovuq, yomg‘irli manzaralar bilan uyg‘unlashadi:

“Sovuq yomg‘ir ostida u o‘z gunohlarini yanada og‘ir his qildi. Gunohlari va xatolari unga og‘irlik qilayotgandek tuyuldi. Shu paytda u o‘z ichki azobi va pushaymonligini yanada chuqurroq angladi." (F. Dostoyevskiy, “Jinoyat va jazo”).

Bu tasvir diniy mazmundagi ichki poklanish jarayonini ochib beradi. F. Dostoyevskiy asarlarida tabiat tasviri inson ruhiyatini ochib beruvchi muhim vosita sifatida ishlatiladi. U tabiatni faqat fon sifatida emas, balki qahramonning ichki kechinmalari, azob-uqubatlari va ma’naviy kurashlarini kuchaytiruvchi element sifatida ko‘rsatadi. Masalan, “Jinoyat va jazo” romanida sovuq, yomg‘irli va zulmatli manzaralar qahramon Rodion Raskolnikovning ichki azobini yanada kuchaytiradi. Sovuq yomg‘ir va qor nafaqat tashqi muhitni ifodalaydi, balki Raskolnikovning yuragidagi sovuqlik, umidsizlik va aybdorlik hislarini ramziy tarzda aks ettiradi. Shu payt qahramon o‘z xatolari va gunohlari bilan yuzma-yuz keladi, yuragidagi og‘riq va iztirob oshadi. Dostoyevskiy tabiatni shunday tasvirlaydiki, o‘quvchi ham qahramon bilan birga bu ruhiy kechinmalarni his qiladi. Sovuq yomg‘ir ostida yurish, zulmatda yolg‘iz qolish kabi manzaralar qahramonning tavba qilish, ruhini poklash va o‘zini o‘zgartirish jarayonini yanada aniq ko‘rsatadi. Shu bilan birga tabiat diniy va ma’naviy mazmunga ega bo‘ladi: u insonni o‘z gunohi, aybi va tavba qilish yo‘li bilan yuzma-yuz qo‘yadi. Tabiat Dostoyevskiy asarlarida shunday ruhiy makon yaratadiki, u insonning ichki dunyosini ochib beruvchi, ma’naviy o‘sishga da’vat qiluvchi kuchli badiiy vositaga aylanadi.

Zamonaviy adabiyotda insonning tabiatdan uzoqlashuvi ruhiy bo‘shliq sifatida talqin qilinadi. Shahar hayoti insonni tabiatdan jismonan emas, ruhiy jihatdan ajratib qo‘yadi. O‘tkir Hoshimov bu holatni sodda, ammo ta’sirchan tarzda ifodalaydi: “Daraxtlar bor edi, ammo ularning ovozi qalbimga yetmasdi” (O‘. Hoshimov, “Dunyoning ishlari”). O‘tkir Hoshimov ijodida tabiat bilan inson o‘rtasidagi uzilish zamonaviy jamiyatning muhim ma’naviy muammosi sifatida ko‘riladi. Bu jumla oddiy tabiatni emas, balki inson qalbining ichki bo‘shligini va befarqligini ifodalaydi. Shuni anglash kerakki, daraxtlar hali mavjud, lekin inson ularni his qila olmayapti, qalbi ularga yopiq. O‘tkir Hoshimov bu orqali zamonaviy hayot, texnika va shahar hayotining insonni tabiiy va ruhiy olamidan uzoqlashtirayotganini ko‘rsatadi. Inson his-tuyg‘ularini unutib, tabiat bilan uyg‘unlikni yo‘qotgan sari, ruhiy bo‘shliq paydo bo‘ladi. Shu sababli tabiat va ruhiyat o‘rtasidagi bu uzilish nafaqat shaxsiy, balki jamiyat miqyosidagi falsafiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Yozuvchi o‘quvchiga shuni ko‘rsatmoqchi: tabiat bilan uyg‘unlikni saqlamasak, insonning ichki dunyosi ham sovib, bo‘shab qoladi.Diniy qarashlarga ko‘ra, tabiat inson xatti-harakatlariga befarq emas. Tabiiy muvozanatning buzilishi ko‘pincha ma’naviy mas’uliyat bilan bog‘lanadi. Qur’oni karimda ham bu g‘oya aks etgan:

“Yerda va dengizda buzg‘unchilik odamlar qo‘li bilan qilingan ishlar sababli paydo bo‘ldi” (Rum surasi, 41-oyat) bu oyat tabiat va inson o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochiq va aniq ifodalaydi. Bu oyatda yuz berayotgan buzilishlar tasodifiy emasligi, balki insonning noto‘g‘ri xatti-harakatlari natijasi ekanligi ta’kidlanadi. Ya’ni tabiatdagi muvozanatning buzilishi insonning ma’naviy va axloqiy tanlovi bilan bevosita bog‘liq.

Mazkur oyat mavzudagi asosiy g‘oyani mustahkamlaydi: insonning ichki dunyosi buzilganda, tashqi olam ham izdan chiqadi. Adabiyotda tabiat tasviri ko‘pincha inson ruhiyatining aks-sadosi sifatida berilishi bejiz emas. Inson qalbida befarqlik, ochko‘zlik va mas’uliyatsizlik kuchaygan sari, yer va dengiz ham zarar ko‘radi. Bu holat tabiatning jazosi emas, balki inson qilgan ishlarning oqibatidir.Shuningdek, oyat insonni o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlikka chaqiradi. Tabiatni asrash faqat ekologik masala emas, balki ma’naviy burch sifatida ko‘riladi. Adabiyotda ham tabiatning izdan chiqishi ko‘pincha inson ruhiy inqirozi bilan yonma-yon tasvirlanadi. Shu jihatdan Rum surasidagi bu oyat adabiy asarlarda tabiat va ruhiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tushuntiruvchi muhim diniy asos bo‘lib xizmat qiladi. Natijada ushbu oyat mavzuga chuqur ma’no bag‘ishlab, tabiatga bo‘lgan munosabat insonning axloqiy darajasini belgilashini ko‘rsatadi. Inson o‘z qalbini tuzatmas ekan, atrof-muhitdagi buzilishlar ham davom etaveradi. Demak, tabiatni asrash yo‘li avvalo insonning o‘zidan, uning fikri, amali va mas’uliyatidan boshlanadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotda tabiat unsurlari va ruhiyat haqidagi falsafiy hamda diniy qarashlar bir-birini boyituvchi, uzviy bog‘liq hodisadir. Falsafa tabiatni inson ruhining aks-sadosi sifatida yoritadi, diniy qarashlar esa uni ilohiy hikmat va ogohlantirish manbai sifatida ko‘rsatadi. Shu bois adabiyot tabiatni inson qalbiga eng yaqin va ta’sirchan vosita sifatida namoyon qiladi. Inson tabiat bilan uyg‘unlikda yashagan sari ruhiy muvozanat mustahkamlanadi, tabiatdan uzoqlashgan sayin esa ichki bo‘shliq va iztirob kuchayadi.

Tabiat tasviri badiiy asarlarda inson ruhiyati va ma’naviy izlanishlarini ochib beruvchi markaziy elementga aylanadi. Adabiyot falsafiy tafakkur va diniy qarashlarni uyg‘unlashtirgan holda tabiat va ruhiyatni izchil, ramziy va mazmunli tarzda ifodalaydi. Shu nuqtayi nazardan, tabiat va ruhiyat masalasi adabiyotning eng chuqur va doimiy mavzularidan biri sifatida qoladi, ham o‘quvchining qalbini jalb qiladi, ham uning tafakkurini kengaytiradi. Ana shu uyg‘unlik maqolani chuqur, ta’sirchan va himoyaga mos qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Cho‘lpon. Kecha va kunduz. Toshkent, 1990.

2.Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Toshkent, 1991.

3.Dostoyevskiy F. Jinoyat va jazo. Moskva, 2005.

4.O‘tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari. Toshkent, 2002.

5.Qur’oni karim. Rum surasi, 41-oyat.

6.Abdurahmonov A. Adabiyotshunoslik va falsafa. Toshkent, 2010.

7.Karimov S. Sharq va G‘arb adabiy tafakkuri. Toshkent, 2015.